

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

Садар өртээ
хостуг

12+

№ 34
(19765)

2024 чылдың
май 8
среда

Хүннүң үнери — 04:28
Ажары — 20:24
Хүн дурту — 15:56

Улуг Тиилелге хүнү-биле!

/ Тыва эки турачыларның фронтудан эеп келгени (капитан Кечил-оол өг-бүлези-биле).

Ады-даа, боду-даа төлөптиг

Ада-чурттуң Улуг дайыныга немец фашизмни тиилээринге бодунуң үлүг-хуузун кириген, ол ыдыктыг дайынга тыва эки турачыларның киржилгезинин төөгүзүңге балалбас изин арттырып каан кижилерниң бирээзи...

/ 4-кү арында

Чүс-даа чылды сээң-биле чурттап эртсе...

Октябрь Салчакович биле Татьяна Сереновна Таргыннар өг-бүле тудуп, кады чурттаанындан бээр чартык чүс чыл оюн демдеглеп эрттирген. Хей чылдар эртсе-даа, чүректери бот-боттарынга эрикпээн улус...

/ 6-гы арында

1010 чиигелделиг ипотеканы Тываның
чурттакчылары 2023 чылда долдурган.

Байыр чедиришишкннери

Эргим чаңгыс чер чурттугларым!
Улуг Тиилелгениң хүнү-биле силерге сеткилимниң ханызындан байыр чедирип тур мен!

Бо хүн бистиң чуртувустун төөгүзүндө онзагай хүн. Ол чоннуң маадырлыг чоруунуң, Төрзэн чурт камгалакчыларының сыныш чок тура-соруунуң болгаш эрес-дидиминиң көскү бадыткалының хүнү.

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде хоочуннарның, фронтчуларның болгаш тылдың ажилдакчыларының өлүм чок маадырлыг чоруу дээш оларга хүндүткеливисти сеткиливис ханызындан илередип чоруур бис. Төрзэн чуртунга оларның ынакшылы, маадырлыг ажил-херектери шупту салгалдарга үлегерчижек болур. Боттарының дайынчы, күш-ажылчы, хамааты маадырлыг чоруктары-биле олар Тиилелгени бүгү делегейниң төөгүзүнче кири бижээн! Оларга черге чедир мөгейдивис!

Бистиң хей национал чоннарывыстың эп-найыралының быжыы, россияжи шериг албаныларның эрес-маадырлыы, дайынчы сүзүү удурланыкчы чурттарның кызагдашкынарынга удур туруп, бистиң чуртувустун эрге-ажыктарын камгалап алыр арганы бээр.

Кадыкшылды, чоок кижилериңерниң чылыг хамаарылгазын болгаш деткимчезин, тайбыңны болгаш амыр-чаагай чорукту күзедим!

Тиилелгениң байырлалы-биле!

Тываның Чазаның
Даргазы
Владислав ХОВАЛЫГ.

Хүндүлүг дайынның хоочуннары болгаш тылдың ажилдакчылары!
Хүндүлүг чаңгыс чер чурттугларым!

Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 79 чыл ою-биле Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының мурнундан силерге байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер!

Майның 9-у биске чүгле төөгүлүг хүн эвес, а эрес-маадырлыг чоруктуң, чоргааралдың болгаш чаңгыс демниң хүнү. Бо ыдыктыг хүн үелерниң болгаш салгалдарның үзүк чок харылзаазын тургускан. Бөгүнгү байырлалы-выс – төрзэн чуртувуска бердинген чоруувустун, аңаа ынакшылывыстың чырык үлегери.

Келир үеде тайбың хүннер дээш бистиң өгбелеривис маадырлыг тулчул чорааннар. Оларның тура-соруу быжыг, чүткүлү сыныш чок болгаш, дайынга тиилелгени чедип алганнар.

Ада-чурттуң Улуг дайыны чылдан чылче бистен ырап бар чыдар. Ынчалза-даа ооң киржикчилериниң маадырлыг чоруктарын чүректеривисте хумагалыг камнап чоруур бис.

Өгбелеривистиң, а ол ышкаш амгы үеде тускай шериг операцияда киржип турар оолдарывыстың чырык адын мөңгөжидери-биле эрттирип турар хей санныг хемчеглерниң эгелекчилеринге болгаш киржикчилеринге, хоочуннар-биле ажилдап чоруур буян сеткилдиг чаңгыс чер чурттугларывыска өөрүп четтирдивис. Чүнүң-даа мурнунда Улуг Тиилелгевис дээш дайынның хоочуннарынга

күдүк басып мөгейип тур бис!

Май 9 – силерге эң кол байырлал деп чүвени билдир болгаш, ону эң чоок кижилериңер аразынга байырлыг байдалга эрттирериңерни күзедивис. Чуртувус силерниң маадырлыг чорууңар кажандаа утпас. Силерге кадыкшылды, өөрүшкүнү болгаш ак-көк дээрни күзедивис!

Тиилелге хүнү-биле!

Хүндүткел-биле ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазы К. ДАВАА.

Ада-чурттуң Улуг дайынының

эргим хоочуннары, тылдың ишчилери!

Хүндүлүг сибирьжилер!

Сеткилим ханызындан Тиилелге хүнү-биле силерге байыр чедирдим. Биске улуг уjur-уткалыг бо хүнде амыдыралдың үнезин, Ада-чуртка ынакшылдың чугулазын ожаап билип турар бис. Россияжи өг-бүлө бүрүзүндө тайбың амыдыралды салгалдарыңга туржуп берген маадыр өгбелеривисти утпайн, өндүржүдүп чоруур.

Ада-чурттуң Улуг дайынының бүгү чылдарының дургузунда Сибирьниң дивизиялары фронтунуң эң харыс-салгалыг черлеринге дайынчы чылча шаап келген. Муң беш чүс ажыг бистиң чаңгыс чер чурттугларывыс Совет Эвилелиниң Маадыры деп хүндүлүг атка төлептиг болганнар. Маадырлыг чоруу дээш дыка хей сибирьжи каттыжышкыннарның дайынчы туктары дээди шаңналдар-биле демдеглеттинген. Тиилелгени тылга база каңнап турган – шеригге

ок-чепсекти бүдүрүп турган бүдүрүлгелерни кыска хуусаа-да бээр көжүргөш, эптеп тургускан. Сибирь Ленинград бүзээлелинден үнген кижилерге болгаш чаштарга быжыг багана болуп, бүгү кижилер төрелгетенге уран чүүлдүң эртинелерин кадагалаан. Сибирьниң эмчилери болгаш эртемденнери, шахтерлары болгаш металлурттары, инженерлери болгаш ажилчынары ниити херекке эгээртинмес үлүг-хуузун киригеннер.

Эчис тиилелгеже шыңгы дайынчы орукту эрткен салгалдың эрес-дидим чоруунга, быжыг тура-соруунга күдүк басып сөгүрүп чоруур бис. Бөгүн эвилелдешкен барыын чүк төөгүнүң шынын балаарын оралдажып, нацист дарлалдан делегейни камгалаан чоннуң маадырлыг чоруун уттуп кааптарын кызыдып турар. 1945 чылдың май 9-тан тура чеже-даа чылдар эртсежок, тилекчилерге бистиң өөрүп четтиришишкн-вис өскерлиш чок артар.

Хүндүлүг сибирьжилер! Бо байырлал бис бүгүдөгү чоок болгаш эргим. Бөгүн бис Төрзэн чуртунга ынакшыл дег ыдык күш чок дээрзин бадыткаан хоочуннарга деңнежилгени түдүп турар бис. Дайынчы ёзу-чаңчылдарга бердингенин солдаттар болгаш офицерлер кадагалап, тускай шериг операциязының шөлүңгө бүгү россия ниитилелдин канчаар-даа аажок деткимчези-биле Россияның бот-догуннаашкынын камгалап турар. Бистиң ыдыктыг хүлээлгевис – өгбелеривистиң тургузуп бергени өнчүнү

өктередери, Ада-чурттуң чаагай чоруу, ажы-төлүвүстүн амыр-тайбың келир үези дээш демниг ажилдаары болур. Бистиң чаңгыс эвилевис быжыг болган тудум, Россия улам күштүг болур.

Улуг Тиилелгениң хүнү-биле! Силер бүгүдөгү база силерниң чоок кижилериңерге чаагай чорукту, амыр-тайбыңны, буянын сеткилди күзедим!

Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзи
А. СЕРЫШЕВ.

Хүндүлүг чаңгыс чер чурттугларым!

Тыва Республиканың шериг комиссариатының болгаш бодумнуң өмүнээмден Улуг Тиилелге хүнү-биле силер бүгүдөгү байыр чедирип тур мен!

Улуг Тиилелгени чаалап берген өгбелеривистиң – тыва эки турачыларның эрес-маадырлыг чоруу бистиң чүректеривисте, Тываның болгаш Россияның төөгүзүндө мөңгөде кири бижиттинген.

Оларның алдарлыг маадырлыг чоруун амгы үеде тускайлаттыңан шериг операциязының киржикчилери – Тываның төлептиг дайынчылары салгап, төөгүнү уламчылап чоруур.

Хүндүлүг чаңгыс чер чурттугларым, байырлал-биле! Тиилелге хүнү-биле!

Хүндүткел-биле Тыва Республиканың шериг комиссары
Д. АРТЫНА.

| АКЦИЯ |

Маадырларның кудумчуларын аштаан

Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 79 чылын уткуштур Спутник микрорайонунда Совет Эвилелиниң Маадырларының ады-биле адаттыңан дөрт кудумчунуң богун Россияның улусчу фронтунуң эгелээшкнн-биле арыглаан.

«Совет Эвилелиниң Маадырлары Николай Кабактың, Василий Полещуктуң, Николай Трофимовтуң болгаш Василий Брагинниң ады-биле 2020 чылда ооң мурнунда «Линия» деп адап турган кудумчуларны улусчу фронтунуң эгелээшкнн-биле адаан чүве. Аныяк-өскөн төөгүзүн билип, ада-өгбелерин утпайн сактып чорзун дээш ук хемчегни организаастаан турган. Эрткен чылдан бээр ам бо ийи дугаар чыл Улуг Тиилелгениң байырлалынга уткуштур ук кудумчуларның богун Кызыл хоорайның сургуулдары болгаш 16 дугаар лицейниң өөреникчилери «Маадырның

кудумчузу» деп акцияда киржип турары бо. Бо хемчегден аңгыда, өске-даа хемчеглерни

организаастаары планывыста көрдүнгөн. Чижээлээрге, чок болган маадырларывыстың

чевээн аштап-арыглаар, будуур дээн ышкаш ажилдардыр ийин» – деп, Тывада улус-

чу фронтунуң салбырының даргаларының бирээзи Сергей Белоусов чуугалады.

Саяна Күжүгет, орук-транспорт техникумунуң башкызы:

«Бөгүн «Маадырның кудумчузу» деп акцияда 17 сургуул-биле киржип чедип келдивис. Оолдар, уруглар Совет Эвилелиниң Маадырының ады-биле адаан кудумчу деп дыка эки билип турар. Хемчегге күзелдиги-биле киржип турлар» – деп, Кызыл хоорайның орук-транспорт техникумунуң башкызы Саяна Күжүгет чуугалады.

Кызылдың Ч.Н. Хомушку аттыг 16 дугаар лицейиниң директору, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаты Альберт Дапылдай лицейниң өөреникчилери-биле кады келгеш, «Маадырның кудумчузу» акцияга киришкен.

Айдың ОНДАР.
Самба НОРБУЖУКТУҢ
тырттырган чоруу.

Чиигелделиг ипотеканың талазы-биле ярмарка ажылдап эгелээн

Май 5-те «Сүбедей» спорт өргээзинге шимчевес өнчүнүн чиигелделиг ипотекасының талазы-биле ярмарка ажылдап эгелээн. Ол бодунуң ажылын май 6-да дооскан. Аңаа чурттаар оран-саваның тудуун чорудуп турар 10 тудуг организациясының стендилерин бараалгаткан. Хамаатылар чүгле ажыктыг сүмө алырындан аңгыда, бир дөрбелчин метр чуртталга шөлүнүң өртээ чечел, бир бажыңда каш квартира барыл, туттунуп турар районнарның инфраструктурасы кандыг болурул дээрзин билип алганнар.

Чижек кылдыр алырга, «Спутник» чуртталга комплекси бараалгадап турары бодунуң квартираларының планнаашкынының 3D хевирин көргүскен. Ол ышкаш ярмаркага Кызыл хоорайның «3-4 квартал» микрорайонун

улуг үлеер-майыын бараалгаткан. Тудугу организациялар: «СЗ Спутник», «Өлчей», «Кызылтудуг» КХН-нер. Бо районга бажың-балгат сатып алыр күзелдиг кижилер планнаашкынны база инфраструктураны үнелээр аргалыг болганнар. Үлеер-майыкка

дүүштүр алырга, маңаа 280 орунуг уруглар садын, 1100 олуттуг школаны, 1242 дөрбелчин метр шөлдүг садыг төвүн болгаш спорт залын тудары көрдүнүп турар.

«Бир звес чылда 16 хуу хире бөдүүн ипотеканың ай санында төлээр төлөвилелин санап кээр чүве болза, 90 хире муң рубль үнүп келир.

Кокшулга аарышкылыг түң. Ынчалзажок, чиигелделиг ипотека программасы-биле ай санының төлөвири 30 хире муң рубль болуп. Ылгал каракка-ла көскү, ынчангаш республиканың Чазаа бөгүн ук программа Тываның чуртакчы бүрүзүңгө чедингир болзун дээш кызып ажылдап турар» — деп, Тыва Рес-

публиканың тудуг сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Артыш Кыргыс демдеглээн.

Чиигелделиг ипотеканы чөпшээрээринге кол негелде: чээлиниң хуусаазы 20 чылдан эвээжес, чээлиниң хемчээли — 6 сая рубльден эвээш звес, баштайгы дадывыры 15 хуудан кудулавас болуп ужурлуг.

Чиигелделиг «тыва» ипотека адакталган

Чылда 2 хуулуг чиигелделиг «тыва» ипотекага хереглел канчаар-даа аажок улуг. Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттарының мурнунга республика Чазаның 2023 чылда ажыл-чорудулгазының түннелдериниң дугайында илеткелдинде Тываның Баштыңы чиигелделиг ипотека программасының чылда планы ажыр күүсеттинген дээрзин айыткан.

Программаның ажылдап эгелээнинден бээр эрткен чылдың каш-ла айларының дургузунда планда көрдүнгөн 801 ипотека чээлиниң орнунга, Тываның чурттакчылары 2023 чылда 1010 чээлини долдурган. Амгы үеде берген 1700 чээлиден аңгыда, банкылар, ооң иштинде «Сбербанк», «Росбанк», а ол ышкаш «Банк ДОМ.РФ», «Россельхозбанк» болгаш «Совкомбанк», ам безин 5 муң ажыг чээлилерге чөпшээрелин берген. Чылда 2 хуулуг чээлини алырынга чагыларны 11 муң ажыг кижиге кириген. Чиигелделиг ипотека программасынга хереглелди ооң ай санында төлөвириңиң ниити-федералдыг программалардан 2–2,5 катап чавыс болуп турары-биле тайылбырлап болур. Чиигелделиг ипотека Тываның өг-бүлелеринге

чуртталга байдалын экижидер аргашинектен аңгыда, республиканың чуртталга тудуунга идигни берген. Чаа тудуг-суурлар херии базымнар-биле шапкынчаан. 2023 чылда Тываның төөгүзүндө туруп көрбээн көргүзүлгө чедип алдынган — 172,4 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлү туттунган. Деңнелге кылдыр алырга, моон мурнунда чылдарда Тывага эргижирээн бажыңнардан хамаатыларны көжүрериниң база өскүс уругларга бажың тударының программалары-биле оран-савалар туттунуп турган. Чуртталга рыногунда 11 тудуг организациясындан чаа тудуглар талазы-биле саналдар бар, олар 4335 квартираның төлөвилел угуулгазын чарлап аскан. Оларның 1298 квартиразы садып-саарылгада, 528 квартирага садыглаашкын ам-даа чоруттунмаан. Тываның Тудуг яамызының дыңнадып турары-биле алырга, база бир тудугу организациясы 190 квартирага төлөвилел угуулгазын чарлаар деп турар. Бөгүн Тываның Чазаа бадылаттынган ук программаның хуусаазын узадырының талазы-биле ажылдап турар. Ындыг болзажок, программаның моон мурнунда бадылаттынган хуусаазы — 2024 чылдың июнь 30-де доостур дээрзин сагындырып каалы.

/ А. ХЕРТЕК
белеткээн.

| НАЦИОНАЛ ТӨЛЕВИЛЕЛ |

Ак-Довуракта «Арыг суг»

Ак-Довурак хоорайның суг сордурар пунктузунуң септелгези эгелей берген. «Чурттаар оран-сава болгаш чурттаарыңа таарымчалыг хоорай хүрээлени» национал төлөвилелдин иштинче кирип турар «Арыг суг» федералдыг программаның деткимчези-биле Ак-Довурак хоорайның суг сордурар пунктузун септээр база ук тудугну чаартып тудар ажылдар эгелей берген.

Ук объектинин септелге ажылдарынче ниитизи-биле 391 сая акшаны чаргыдап тургаш, бо чылдың ноябрь айның төңүзүңгө чедир доозары планда көрдүнгөн. Септелгениң ийи дугаар чадазын 2025 чылда уламчылаар. «Строй-Экспресс» КХН ук тудугну хүлээнгеш ажылдап кирипкен.

Эрги суг сордурар пункт 1963–1964

чылдарда туттунган турган. Ынчангаш чурттакчы чонунуң саны өзүп-көвүдээн Ак-Довурак хоорайның чонун эрги пункт хандырып күш четпейн барган дээрзин сагындыраал. Чаа туттунуп турар херексел 30 муң чурттакчылыг хоорайны безин арыг суг-биле хандырып күш чедер. Ак-Довурак хоорайның чагырга даргазы Руслан Моңгуштуң медеглээни-биле алырга, бо хүннерде ук хоорайда 12 муң ажыг кижиге чурттап турар.

«Арыг суг» федералдыг төлөвилел Тываның ийи хоорайында боттанып турар дээрзин сагындыраал. Баштайгы пункт Шагаан-Арыг хоорайда туттунган, а Ак-Довурак ийи дугаар хоорай болуп турары бо.

/ ТР-ниң Чазаның
медээлеринден
А. ОНДАР белеткээн.

"Эки турачылар мурнуку шугумда" ном

/ К. Оюн.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга немец фашизмни Совет Эвилелиниң чоннары тиилээниниң байырлалы Тиилелге хүнү Май 9-ту 1947–1965 чылдарда байырлавын, май 9 ажил хүнү турганын, амгы үениң аныяк салгалы дыңнааш, аңаа бүзүрөс чыгы. 1965 чылда, Тиилелгениң 20 чыл юбилейинде, май 9-ту дыштанылга хүнү кылдыр чарлап, Москвада Кызыл шөлге улуг парадты эрттирген.

1965 чылга чедир массалыг информация чепсектеринге фронтчулар дугайында нептереңгейи-биле биживейн турган. Ооң бир чылдагааны — ынчан барык кижилер бүрүзү дайынның киржикчизи азы тылга эрес-шудургу ажилдап турган. Дайын соонда, 20 чыл эрткенде, улуг назыхарлыг азы аар балыглаткан фронтчулар бо өртемчейден чоруп турары көскү апаарга, Тиилелге хүнүн демдегледип, солун-сеткүүлдерге, радиотелевидениеге дайынның

киржикчилериниң дугайында материалдар хөйү-биле үнүп эгелээн. Бир эвес тыва эки турачылар дугайында чугаалаар болза, ынчан оларның дугайында материалдар парлалгага эвээш үнүп, оларның маадырлыг чоруунга Тывага тураскаал хамаанчок, кудумчуну безин адаваан.

Тиилелгениң 20 чылында парад, фронтчулар дугайында материалдар төп солун-сеткүүлдерге арбын үнүп эгелээни-биле-даа чадавас, 1967 чылда аныяк журналист Кодур-оол Оюн тыва эки турачыларның дайынчы оруунуң дугайында номну бижир деп шиитпирлээн. Тыва эки турачыларның маадырлыг чоруун, оларның ат-алдарын мөңгөжидер дээш, Тыва биле ол шагдагы совет Украина аразына харылзааларны баштай эгелээн кижилер Кодур-оол Оюн деп чугаалап болур. Номга материалдар чыып, ырак-узак черлер чедип, аңаа чарыгдалдарга бодунуң акша-хөреңгизин ол үндүрүп турган деп Кодур-оол

Оюннуң төрөлдери чугаалап турган. Бистиң чаңгыс чер чурттугларывыстың дайынчы оруун истеп Москва, Подольск, Кемерово хоорайлар, Украина дээш өске-даа черлерге барып, чорук-хөреңг бөдүрлеринге хөреңг акша-төгерики ол боду дилеп тып турганының хөреңгизи база бар. ССРЭ-ниң Камгалал яамызының Подольск хоорайда архивинде тыва эки турачылар дугайында материалдар-биле таныжып алырынга дузалап, 200 рубль акшаны үндүрүп бээриниң дугайында ынчан Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының орадакчызы албан-дужаалга ажилдап турган Х.А. Анчи-маа дарганың адынга ооң дилег билдиришкениниң бир хоолгазы Кодур-оол Оюннуң хууда архивинде артып калган. Ук билдиришкенини улуг албан-дужаалдыг даргага ол киирген бе азы киирбээн

(Уланчызы 5-ки арында).

Ады-даа,
боду-даа төлөптиг

Ада-чурттуң Улуг дайынынга немец фашизмни тиилээринге бодунуң үлүг-хуузу киирген, ол ыдыктыг дайынга тыва эки турачыларның киржилгезиниң төөгүзүңгө балалбас изин арттырып каан кижилерниң бирээзи — Оюн Төлөпович Алдын-оол.

Тыва Арат Республиканың Би-Хем кожуунуң Баян-Кол сумузуңуң кончуг усшевер дарганы чораан Оюн Анай-оолдуң өг-бүлезинге 1921 чылда Алдын-оол төрүттүнген. Бичи чаш оглун бо дарган төрели Сиирин деп кижиге азырандыга берипкен. Алдын-оолдуң азыраан адазы кончуг ажил-ишчи, топтуг аажы-чаңныг, чаңгыс чер чурттугларының аразына хүндүткелдиг кижилер чораан, ынчангаш ону чон Төлөптиг деп шолалап каан. Оглу Алдын-оолду төлөптиг кижилер кижизидип өстүрген.

Оюн Алдын-оолдуң аныякчалыы назыны Тыва Арат Республикага болуп турган төөгүлүг чаартышкынарның үези болган. Үжүк-бижитки чонга өөредиринге ол дыка идепкейлиг киришкен. Аныяк оолдар, уруглар баштай боттары бижиринге, номчуурунга өөренип алгаш, ооң

соонда улуг болгаш бичи кижилерни өөредип турганнар.

Ада-чурттуң Улуг дайынын баштайгы чылдарында Оюн Алдын-оол Баян-Кол сумуңуң Кызыл Шериге дуза комиссиязының даргазының орадакчызынга ажилдап турган. Баян-колчуларның Кызыл Шериге дузазын Оюн Алдын-оол биле Оюн Багбуужап олар организаастааш, тус черниң чонунуң кызыл-кожун Кызыл хоорайга баштап чедиргеннер.

Тыва эки турачыларга немец фашизм-биле дайынга киржирин чөпшээрелтерге, аъттыг эскадроннуң революстуг аныяктарының организациязының удуртукчузунга ол соңгуткан. "Оюн Төлөпович Алдын-оол кончуг эрес-дидим кижилер — деп, эскадроннуң комиссары Монгуш Байыскалан чугаалаан. — Тулчуушкуннарның эң-не кадыг-берге черлеринге дайылдажыр".

"Оюн Төлөпович каткы-хөглүг кижилер, дайынга ындыг болуру сагыш-сеткилди дыка чиигедир. Бистиң ыр-шооруву орустар, украиннер, казахтар дээш өске-даа омак-сөөк дайынчылар сонугарга дыңнаар турганнар" — деп, эки турачы санитар Кыргыс Норжуң сактып чугаалаан.

/ Тыва эки турачы Оюн Алдын-оол.

Ада-чурттуң Улуг дайынындан чанып келгеш, Оюн Алдын-оол харысалгалыг ажилдарга ажилдап чораан. "Төре баштаар угаан дөртөн

харлыында быжар" деп, тывалар чугаалажыр болгай. Оюн Төлөпович Тыва АССР-ниң иштики хөреңгери сайыдынга ажилдап тургаш, угаан-сегээ-

ни таптыг-ла бышкан үезинде, 45 харлыында, чырык черден чарлып чоруткан. Ол дээрге чуртталгага кончуг аныяк назын-дыр. Ооң дургузунда Тываның хөгжүлдезинге улуг үлүүн кииргени, тайбыңны немец фашизмден камгалааны, ажи-төлдү азырап өстүргени дээш өске-даа буянныг улуг ажил-хөреңгери Оюн Алдын-оол боттандырып четтигипкен-дир.

Оюн Төлөповичиниң амыдырал-чуртталгазын, ажил-хөреңг уруг-дарыының авазы, ССРЭ-ниң улустуң башкызы Ария Араптановна Алдын-оол, ажи-төлү төлөптий-биле уламчылааннар. Ария Араптановна Тывада билдингир башкы династияның өгбөзи. Уруу Татьяна Оюновна Санчаа Тыва Республиканың улустуң башкызы, педагогика эртемнериниң кандидады. Оолдары Алексей биле Андрей офицерлер.

Эки турачы Оюн Төлөпович Алдын-оол шудургу тайбың ажил-хөреңг болгаш дайынчы эрес-маадырлыг чоруу дээш Тыва Арат Республиканың Күш-ажыл ордени, Ада-чурттуң Улуг дайыны ордениниң бирги болгаш ийги чергелери-биле, "Хүндүлелдин демдээ" орден болгаш хөй санныг медальдар-биле шаңнаткан.

Оюн Төлөпович Алдын-оол Тываның эң төлөптиг кижилериниң бирээзи-дир.

/ Ольга ДАМЧАЙ,
РФ-тиң ниити
өөредилгезиниң хүндүлүг
ажылдакчызы.

(Төнчүзү. Эгези 4-кү
арында).

бе, дузаны алган азы албаан бе дээрзи билдинмес, чүге дээрге аңаа хары саазыннар журналисттин хууда архивинде чок.

Тыва эки турачылар дугайында ном бижир дээш, 1967 чылдың август айда Кодур-оол Оюн Украина чедип, тыва эки турачылар-биле кады дайылдажып чораан Иван Тимофеевич Кузнецов, тываларны поездиге олурткаш, төрзэн чуртунче фронтудан үдеп каан Николай Мелентьевич Клименко дээш өске-даа фронтучулар-биле таныжып алган. Олар тыва журналисти ооң чаңгыс чер чурттугларының тулчул турганы черлерге чедирип, эки турачыларның канчаар эрес-дидим дайылдажып чораанын төөгүп бергеннер.

Тыва эки турачы дайынчыларның боттары-биле база журналист ужуражып, оларның сактышкыннарын дыңнап, бижип алган. «Эки турачылар мурнуку шугумда» деп номда кирген материалдар шупту бадыткалдыг документиленер.

Эки турачыларның хостапкан хоорай, суурларына Кодур-оол Оюн чорааш, оларның маадырлыг херзэнге тураскааткан булуңнары Деражно, Сурмич суурларның, Ровно хоорайның алды болгаш тос дугаар школаларында дерзэнин, тулчушкуннарга амы-тынындан чарылган дайынчыларның хөөрлерин арыг-силег ажаап-тежээп турарын көргөн. Ынчангаш тыва эки турачыларның маадырлыг чоруун, дайынчы ат-алдарын оларның боттарының на төрзэн чурту Тывада шоолуг-ла үнелевейн турары аныяк журналисти ынчан аажок хөлзеди берген. Тыва эки турачылар дугайында материалдарны ол бижип, оларны республика болгаш оон дашкаар-даа черлериниң солун-сеткүүлдеринге парладып турган. Чижээлээрге, «Шын» солунунуң 1967 чылдың июнь 3-те үндүрүлгезинге

парлатканы «Оларга мөңгө тураскаалды тургузар» деп чүүлүңе «...Кечил-оолдуң Кызылда хөөрүнүң кыры-биле машина маңап эртер чыгаан. Ровно хоорайда Тыва эки турачылар кудумчузу бар. А бистиң найысыла-

лыыста тураскаал байтык, оларның оода бирээзиниң адын эдилзэн кудумчу безин чок» — деп, Кодур-оол Оюн хомудап бижээн.

Ооң мындыг уткалыг чидиг материалдары тус чер эрге-чагырга органнының ынчангы удуртукчуларының сагыш-сеткилинге таарышпаан. Ынчангаш аныяк журналист оларның талазындан бүдүү кызагдаашкынар-даа таваржып турган. Кодур-оол Оюнун бижээни «Эки турачылар мурнуку шугумда» деп номну 1970 чылда республика типографиязынга парлап доозуп, ону тарадырынга Тываның ном үндүрер чери белеткей берген. Ном чырыкче үнериниң дугайында билер

кижилер, эң ылаңгыя ону четтикпейн манап турган тыва эки турачыларның холунга кирбээн — номну тарадырын хораан. Бо ном 1970 чылдан 1990 чылга чедир, 20 чыл иштинде республика

типографиязынга шыгжага чыткан. Ном эң баштай республиканың эң улуг ном саңы А.С. Пушкин аттыг библиотеканың фондузунга 1990 чылдың декабрь айда кирген.

Сөөлгү үеде массалыг информация чепсектеринге тыва эки турачылар дугайында ол азы бо кижини баштай бижээн дээн уткалыг материалдар көстүп кээр апарган. Херек кырында баштай бижээн кижини журналист Кодур-оол Оюн болдур ийин. Ооң «Эки турачылар мурнуку шугумда» деп ному-даа, авторнуң барык-ла маадырлыг чоруу чогуур үнелелди бо үеге чедир албаан.

Тыва эки турачыларның амгы салгалы Украинада тускай шериг операцияга киржип, өгбелериниң дайынчы оруу-биле чоруп турда, журналист Кодур-оол Оюнун бижээни «Эки турачылар мурнуку шугумда» деп номнун шериг-патриотчу уjur-дузазы улам улгатканы чугаажок.

Утка-шынар, уран-чечен талазы-биле тыва эки турачылар дугайында «Эки турачылар мурнуку шугумда» деп номдан артык ном чок.

/ Шаңгыр-оол СУВАҢ,
журналист.

Үрбүн-Кашпалдың маадыр кызы

Чылдар эрткен тудум дайын чаңгызы ырап бар чоруур, маадыр өгбелеривисти утпайн сактып, чоргаарланып чоруур болзувусса, олар чүректерге мөңгө дириг арттар. Чаа-Хөл кожуундан база бир эки турачы, Тываның төлептиг кыстарының бирээзи Норжуң Балчырооловна Кыргыз (өөнүн ээзиниң аайы-биле фамилиясы Суукай).

Кыргыз Норжуң Үрбүн кашпалында Кара-Дыт деп хонашка 1923 чылда төрүттүнгөн. Кадыр даглар бүргээн, арга-эзим хаажылаан, агаар-бойдузу чараш байлак оранына эшөөрү-биле кады ойнап, малмаган соондан халып, дозуп чорааш, эрес-кежээ аңчы кыс бооп өзүп келген.

1938 чылдың августа Чаа-Хөл кожуунун Үрбүн суму чагыргазына ажил-ишчи базымын эгелзэн. 1942 чылдың эгезинде Тываның радиокомитетинге секретарь-машинист ажилдай берген. 1943 чылдың сентябрьда тыва эки турачылар-биле кады фронттуже аъттаныпкан.

Тыва эки турачылар Украинада хөй хоорай, суурларны хостапканын билер

бис. Хып дээн чалыы Норжуң Кыргыз балыгланган хөй солдаттарның балыын шарып, ок-боо адаандан үндүр сөөртүп, амы-тынын камгалаан. Сурмичи тулчушкунунга Салчак Даржаа оглу Данзын-оол будунче аттырган, ооң балыын шарып доозуп турда, чоогунда бир кижини ыткыр човууртааны дыңналган. Норжуң үңгеп чеде бээрге, орус солдат болган. Солдатты бодунуң шинелинге салгаш, Данзын-оолдуң чанынга сөөртүп эккелген. Балыгланган дайынчыларны тулчушкун үезинде санитарларга хүлээткен.

Дайынга өлүмнү, үе-човуурну хөөнүңе чедир көргөн Норжуң Кыргыз Тывазына амыр-менди чанып келген. 1944 чылда Тыва область судунга секретарь-машинист ажилдай берген. 1949—1957 чылдарда Кызыл хоорайның партия комитетинге секретарь-машинист ажилын уламчылаан.

Оюн Суукай-биле өг-бүлө туткаш, ажил-амыдыралының аайы-биле Таңды районун Бай-Хаакче көшкен. Норжуң Балчырооловна аңаа дааранылга комбинадынга хөй чылдар дургузунда ажилдаан,

тайбың ажил-ишке төлептиг үлүүн кириштирген.

Норжуң Суукай Үрбүн-Кашпалда төрөлдеринге бо-ла аалдап келгилээр турган. Ылаңгыяда Чаа-Хөлде «Найырал» совхозтун Үрбүн салбырының мурнакчы малчыннары, честези Донгак Санчьевич биле угбазы Айыраа Терек-ооловна Маскыроолдарга бо-ла келир.

Хөгжүмчү салым-чолун Үрбүн-Кашпалдың бойдузу чаяан, караа көрбес алдарлыг композитор Солаан Кыргызович Базыр-оолдуң адазы Кыргыз Балчыроолович Базыр-оол кандыг-даа хөгжүм херекселдеринге ойнаар, ырлаар, «Ачыты-Кезер» деп тоолду хондур безин алганы аарак ыдар, чечен-мерген ааскыр-сөскүр аңчы кижини чораан.

Кыргызтарның
Базыр оглу
Хылдыг хөгжүм
ойнай бээрге,

Кыр-ла-шокар
аскырының
Чыраа чоруу кире-ле
бээр.

Базыр-оол Кыргыздың кады төрзэн дуңмазы Норжуң Балчырооловна Ада-чурттун Улуг дайынының киржикчизи. База бир дуңмазы Наталья (Дызылаа) Борисовна (Балчырооловна) Тыртык-Кара партия, советтер ажылының хоочуну. Наталья Борисовна хып дээн чалыы үезинде Кы-

/ Тыва эки турачы Норжуң Кыргыз.

зыл Шеригже чорудар белек чыгып, Айыраа Терек-ооловна-биле кады белекти Херемеден Чаа-Хөлге ийи удаа чедиришкен.

Дайынның ажыг-шүжүү, ыы-сызы, каргыш-хилинчээн көрүп эрткен Норжуң Балчырооловна Кыргыз (Суукай) дег фронтучу аваларны сактып,

чалыы салгалдарга дайынның аар уржуктарын мининдирип, оларның дугайында аныяк-ескенге чугаалап берип, солун-сеткүүлдерге бижир болзувусса, оларның маадырлыг чырык овор-хевири уттундурбас.

/ Дегут ДЕМЧИК.
Чаа-Хөл суур.

Чүс-даа чылды сээң- биле чурттап эртсе...

Октябрь Салчакович биле Татьяна Серенотовна Таргыннар өг-бүлө тудуп, кады чурттаанындан бээр чартык чүс чыл оюн демдегеп эрттирген. Хөй чылдар эртсе-даа, чүректери бот-боттарынга эрикпээн улус.

Ак-Довурак хоорай май байырларда-рынга белеткенип, чараштанып, шинчи кирип тура үеде, Октябрь Салчакович биле Татьяна Серенотовна Таргыннар салымнарын доңнаанындан бээр 50 чыл оюн "Ак-Сай" кафединге демдегеп, Өг-бүлө чылында алдын кудазының ёзулалын эрттирген. Кады ажилдап чораан эштери, чаңгыс классчылары, дөргүл-төрели болгаш чалаткан аалчылары-даа хөй болган. Ынча хөй чылдар эрткенде, ХБАБ ажилдакчызы бадыткап көрүп турда, олар база катап, чалыы үезинде ышкаш, салааларында билзектерин солушкан. База катап чалыы үелерде ышкаш вальска бөөлденгенер. Хөректеринде шылгаралдың хавыялары кылаңнашкан кыргыннарны көргөш, үе оларның сеткил-сагыжын бектеп шыдавас-тыр деп бодап башка кирер.

Өг-бүлениң ээзи — Октябрь Салчакович Таргын эрткен чылдың ноябрь 7-де 80 харлапсажок, ам-даа чииксергек хевээр, алды ачы-төлүнгө, хөй санныг ачыларынга, оларның уругларынга үлегер-чижек болуп чоруур өгбө.

Ол 1943 чылда өг-бүлениң дун оглу болуп төрүттүнген. 1951 чылда Чоон-Терек эге школазынче өөренип кирген, 1954 чылда чаа школа тудуун доосканы-биле ол-ла школы Бай-Тал ортумаа школазы кылдыр эде адаан. 1962 чылда ортумаа школыны чедишкинниг дооскаш, Кызылдың көдээ ажил-агый техникумунче өөренип кирип алган. 1963 чылдың күзүнүндө шериг албан-хүлээлгезинче кыйгырткан, 1966 чылда Донда Ростов хоорайның авиация кезээнге хүлээлгезин эрттиргеш, катап-ла Кызылдың көдээ ажил-агый техникумунга өөредилгезин уламчылап, ону 1968 чылда дооскаш, Бай-Тайга кожуунунуң "Тээли" совхозунга баштайгы ажилчы базымнарын эгелээн. Ооң соонда "Бай-Тал" совхозунга улуг зоотехниктеп ажилдаан. 1977 чылда Красноярск хоорайның көдээ ажил-агый институтун бот-өөредилге-биле чедишкинниг дооскан. "Кара-Хөл", "Тээли" колхоз-совхозтарынга директор

болуп ажилдап чораан. 1984 чылда Новосибирск хоорайда партияның дээди школазын чедишкинниг өөренип дооскан. 1984–1991 чылдарда Тожу кожуунунуң аңгы-аңгы адырларында удуртукчу болуп ажилдап чораан. 1992 чылда Бай-Тайга кожуунунуң көдээ ажил-агый даргазынга томуйлаткан, ол-ла чылдарда чонга депутат кылдыр база соңгуткан, 2002–2004 чылдарда Бай-Тайга кожуунунуң Төлээлекчилер хуралын удуртуп ажилдаан. "Адашкылар" деп хууда ажил-агый тургузуп алгаш, арааттар-биле база ажилдап чораан.

Шүлүк чогаалын школачы чылдарындан-на сонуургап, бижип эгелээн. Бо хүннерге чедир чогаал ажилын уламчылап, төрөөн чурт, бойдус, азырал амытаннар база ачы-төлүнүң дугайында чараш, өөредиглиг шүлүктөрү бижип чоруур. О.С. Таргынның би-жээни "Шүлүктөр" деп аттыг чыындызы 2009 чылда чырыкче парлаттынып үнгөн.

Татьяна Серенотовна база олут орбас, чыдын чытпас киж, бодунуң өөнүң ээзинден дудак чок. Боттун үүлөзүндө аңгыда хөй-ниитиниң ажилдары база бар. Шүптүзүңга четтигер апаар. Четтигип чоруур-даа. Ындыг шыдал-шинеке ооң чурттап эрткен амыдыралы өөредип каан.

Ол Томскуда күрүнениң эмчи институтунуң фармацевтика салбырын дооскаш, Ак-Довурак хоорайның эмнелгезиниң чанында

аптекага ажилдап эгелээн. Ооң соонда амыдырал-чуртталганың аайы-биле Чадаана хоорайга, Тожуга, Новосибирскиге ажилдап турган. Күш-ажылчы амыдыралының 30 ажыг чылдарында Тээлиниң 15 дугаарлыг аптекасын удуртуп келген.

Татьяна Серенотовна чаа, депшилгелиг арга-дуржулганы дораан-на илип, дөзөвилеп алгаш, ажил-ижинге чедип алган билиглерин саат чок ажыглай бээр. Чораан-на черинге ындыг. Ынчангаш ону улус-чон үглээр.

Ол 1988–1991 чылдарда СЭКП Тожу райкомунуң секретарына ажилдааш, 1992 чылда Тээлиге ээп келгеш, 15 дугаарлыг аптекага эргелекчилей берген. Ол бодунуң чогаалдыкчы, тыын-гыр көрүжү-биле коллективти хөй-аът кирип, күш-ажылче чалгынналдырыптар киж. Ооң ындыг талаларын хөлчөк эки билер болгаш, бай-тайгажылар аңаа бүзүрелин көргүзүп, чаңгыс эвес удаа депутатка соңгуп ап келген.

Ол кезээ сактышкыннар куттулуп турган. Назыдап кыраан чаңгыс классчылар, коллегалар бөлдүнчүп алгаш танчылап турда, "Тыва даг-дүгү" комбинаттың артында Эдегей ховузуңуң куштары безин ылым-чылым баар чораан. Төлептиг амыдыралга, төттүмөс күш-ажылга, чарылбас чалыы назынга тураскааткан ыры-хөгжүм ол кезээ соксаал чок чаңгыланган.

/ А. ХЕРТЕК белеткээн.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 79 чылын Кызылга байырларының ПРОГРАММАЗЫ

Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 79 чылын Тывага байырларының программасында маадырларны сактырының патриотчу акциялары, темалыг концерттер, театржыткан көргүзүлгөр, Ада-чурт дайынының хоочуннары-биле ужуражылгалар, спортчу, культура-массалыг болгаш онлайн-хемчеглер кирген.

Май 9-та, эртенгениң 10.00 шакта, Кызыл хоорайның Арат шөлүңге Тиилелге хүнүңге тураскааткан шериг чыскаал эртер. «Өлүм чок полк» чаңчылчаан сактышкын акциязы хоорай кудумчуларынга чыылбайн, офлайн база онлайн хевирге болур. Акцияга киржирде, хоочуннуң чуруун үндүргөш, машинага азы хевинге чыпшырып алгаш, «Өлүм чок полк» сайтызында хоону шилип, чурукка маадырның ат-сывын, чурттап чораан черин айтып, салыр.

Соңкеткилерге улуг флешмобтар планнаттынган: боттарының өгбелериниң чуруктарындан аңгыда, амыдырал-чуртталгазының болгаш маадырлыг чоруунуң дугайында төөгүнү #нашБессмертныйПолк хештегтик парлаар. Ада-чурттуң Улуг дайынының маадырларының фото-чуруктарын «Өлүм чок полк» сайтыга дамчыдар.

МАЙ 8

10.00 – Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 79 чылынга тураскааткан байырлыг митинг, Тиилелге шөлүңге;

11.00 – Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 79 чылынга тураскаадып чечектер салыр езулал, Кызыл-кош тураскаалыңга;

11.30 – Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 79 чылынга тураскаадып чечектер салыр езулал, Тыва эки турачылар тураскаалыңга;

12.00 – Тыва Республиканың Баштайгылар шимчээшкениниң төөгү кадагалачыларының Тиилелге хүнүңге тураскааткан следу, Тиилелге шөлүңге;

14.00 – Тиилелге хүнүңге тураскааткан байырлал концерти, А.Б. Чыргал-оол аттыг Кызылдың уран чүүл колледжизинге;

16.00 – Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 79 чылынга тураскааткан байырлыг хурал, ТР-ниң Национал театрынга.

МАЙ 9

9.45 – Россия Федерациязы биле Тыва Республиканың күрүне туктарын көдүрер езулал, ТР-ниң Чазак бажыңының баарыңга;

10.00 – Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 79 чылынга тураскааткан Тиилелгениң шериг парады, Арат шөлүңге;

11.00 – «Хоочуннарга мөгейиг» деп Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 79 чылынга тураскааткан байырлал концерти, Арат шөлүңге;

11.40 – «Музыка о CVОих» деп тускай шериг операциязының дугайында чаа ырылар фестивалының тиилекчилериниң концерти, Арат шөлүңге;

12.00 – «Солдат каша» акция, «Азия төвү» скульптурлуг комплекске;

18.00 – «Дуруялар» деп ши, ТР-ниң Национал театрынга;

13.00 – Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 79 чылынга тураскааткан республиканың тыва хуреш маргылдаазы, В. Биче-оол аттыг «Хуреш» стадионунга;

Бүдүн хүн дургузунда – Тиилелге хүнүңге тураскааткан чогаалдыкчы ажилдар делгелгези, ТР-ниң Национал парыгыңга;

«Тиилелгелиг чанып келдим» патриотчу декада: Россияның дайынчы алдар хүнү. 1941–1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынында Тиилелге хүнү.

Т.Б. Кечил-оолдуң 110 харлаанынга тураскааткан темалыг комплекс, «Фронтучу чогаалчылар» делгелге, ТР-ниң Национал музейинге.

МАЙ 10

10.00 – школачылар ортузунга каратэ маргылдаазы, Кызылдың 17 дугаар школазының спорт залыңга;

12.00 – чурттакчылар аразыңга стритбол, мини-футбол маргылдаалары, Ангарский кудумчузунда спортчу шөлге.

МАЙ 12

12.00 – бажыңнар-девискээриниң аразыңга воркаут, Кызыл хоорайның Аныяктар сесерлинге.

Кижизиг мөзү-бүдүштүг удуртукчу

*Чечектерниң эң-не чаражын
төрзөн чериң – Көп-Сөөк шынаазындан көргөн болгай сен,
Сеткилдиң хоюг, чымчак ырызын
чүгө авандан дыңнаан болгай сен.
Араалчалап чөлөр кулунну
ачаңның чылгызындан мунган болгай сен,
Амырактың чаражын, бүдүштүүн
Улуг-Хемниң Арыскандан шилип алган болгай сен...*

/ В.Х. Сүге-Маадыр.

Владимир Хертекович Сүге-Маадыр 2024 чылдың апрель 22-де 80 харлаар турган. Ооң кончуг эрте «адының бажы хоя бергенинге» салым-чолун кошкан эжи, хөй санныг салгалдары, дөргүл-төрели, кады өөренип, ажилдап чораан эш-өөрү амдыгаа чедир сактып, чоктап чоруур бис.

В.Х. Сүге-Маадыр Тываның сайзыралы дээш, хөй чылдарда удуртукчуң берге, чымыштыг болгаш хүндүткелдиг ажилын күүседип келген. Өгбелерин дөззөн чечен-мерген чугаа-домактыг, төрөлзирек, эш-өөрзүрек, хөглүг-баштак, ыр-шоорга, танцы-самга ынак, чер-чуртун эргип аңнаарына улуг сонургалдыг чораан. Кылган ажилына негелдегил болгаш харысалгалыг, сөглзөн сөзүңгө шынчы кижии. Ооң эртем-билиг чедип, үрө-түннелдиг ажилдап чораанының дугайында допчулап таныштырайн.

Владимир Сүге-Маадыр Бай-Тайга кожуунунуң Кызыл-Даг 8 чыл школазын (1960), Кызылдың көдээ ажил-агый техникумун (1964), Новосибирскиде партияның (СЭКП) дээди школазын дооскан. Күш-ажылчы намдарын 1964 чылда Бай-Тайганың «Тээли» совхозунуң «Кызыл-Даг» салбырына агрономнап ажилдап эгелзэн. Ооң соонда Улуг-Хемниң «Улуг-Хая» совхозтуң «Хайыракан», «Арыг-Бажы» салбырларына (1966–1968) агрономнап, Улуг-Хемниң комсомол райкомунга килдис эргелекчилеп (1968–1970) турган.

Дараазында 1970 чылда С.К.Х. Токаның сүмези-биле Мөңгүн-Тайга кожуунунуң комсомол райкомунуң 1-ги секретарына соңгуткан. 1974–1977 чылдарда Мөңгүн-Тайга, 1977–1988 чылдарда Бай-Тайга кожууннарның күүсекчи комитеттериниң даргазы, 1988 чылда Ак-Довурак хоорайның В.И. Ленин аттыг «Тыва дагдүгү» комбинатының партия комитетиниң секретарына соңгуткан. 1990 чылда Ак-Довурак хоорайның күүсекчи комитетиниң даргазына томуйлаткан.

Тыва АССР-ниң Дээди Сөветиниң алдыгы (1986–1990) болгаш чедиги (1990–1993) чымыштарының депутаты; 1991–1993 чылдарда Тыва Республиканың Дээди Хуралының Президиумунуң кежигүнү. Күрүнө тургузунуң комитетиниң даргазы болуп ажилдап чораан.

1994 чылда Тыва Республиканың бирги Президентизи Ш.Д. Ооржактың айтышкыны-биле Россия Федерациязының Президентизиниң чанында Тыва Республиканың доктаамал төлээзи кылдыр томуйлаткан. Аңаа ажилдап турган үезинде Россия Федерациязының Соңгу чүк талазы-биле күрүнө комитеди-биле сырый харылзаалыг ажилдап тургаш, Тыва Республиканы Кыдыкы Соңгу чүкке деңнээриниң дугайында улуг ажилды чоруткан түннелинде, тыва чонунуң амыдырал-чуртталгазына ажык-дузалыг чугула сорулганы чедип алган. Ынчан Федералдыг яамы-ведомстволарның удуртукчуларын, тускай эртемниглерин кыштың кыржаң соогунда, чайның чалынның изинде Тываның кадыг-ширин агаар-бойдустуг Мөңгүн-Тайга, Тожу, Тере-Хөл, Каа-Хем кожууннарының кадыр-каскак тайга-сыннарында амыдырап-чурттап чоруур сарлыкчылар, ивижилер болгаш малчыннарның одар-белчиинге вертолёт-биле чедирип тургаш, кыжы соок, чайы изиг – күштүг континенталдыг климаттыг девискээрлер-дир деп бадыйткалды алган.

Москвадан төрзөн Тываның эглип келгеш, РФ-тиң Соңгу чүк талазы-биле күрүнө комитетиниң Тывада салбырының даргазы (1999–2000) турган. 2000 чылда айыыл-халапка таварышкаш, мөчзэн.

Владимир Сүге-Маадыр спорттуң аңгы-аңгы хевирлеринге дески: тыва хүреш, шыдыраа, мячилик хөккэй, коньки-биле болгаш чиик атлетиканың янзы-бүрү хем-чээлдеринге маңнаар, хол бөмбүү болгаш баскетболга ойнап чораан. Тыва хүрешке «РСФСР-ниң национал спорт хевирлериниң мастери». Үстүнде адаанывыс спорттуң хевирлеринге аныяк-өскенни болгаш хоочуннарны-даа хаара тудуп, деткип чораан.

Советтиг Тыва үезинде улус ажил-агыйының аңгы-аңгы адырлары болгаш хөй-ниити ажилдарының янзы-бүрү хевирлери шапкын хөгжүлдени алган. Малчыннарның ажи-төлү чаа туттунган чырык-чаагай ясли-садтарга, школаларга өөренип, интернаттарга чурттап, эртем-билигни, спорттуң болгаш уран чүүлдүн чаа-чаа хевирлерин улуг сонуургал-биле шигээди ап турган. Даайымның спортка

хандыкшылы Кызыл-Даг 8 чыл школазындан эгелзэш, тускай ортумак болгаш дээди өөрөдиге черлеринге улам хөгжүп, ажилдап чораан черлеринге улуг сайзыралды алган.

Владимир Хертековичиниң удуртукчу ажил-ижиниң, хөй-ниитижи идепкейиниң үндезин дөстери, чазык-сайбырак болгаш төрөлзирек, эш-өөрзүрек, чончу, кижизиг мөзү-бүдүжү, дузааргак сеткили – ооң ада-иезиниң өгбелеринден салгал дамчып келген. Ынчангаш ооң ук-ызыгуур төөгүзүн допчулап көрээлиңер.

ЧЕЧЕК УГБАМДАН МЕДЭЭЛЕР

Владимир Хертековичиниң ачазы Хертек Сүге-Маадыр, ооң адазы Хертек Делгер, ооң адазы Хертек Көк чейзең деп кижии дээр чораан.

Хертек Көк чейзең оглу Делгер кырган-ачавыс биле Хертек Наадын-Хөө уруу Сержиңмаа кырган-ачавыс: Сүге-Маадыр, Пармит, Мижит-Доржу, Бүрүшкек, Окчай-оол, Илья, Ильич, Максим деп 8 оолдуг, Дотпа, Сүрүңчап, Сержиң деп 3 уруглуг – 11 ажи-төлдүг чораан.

Көк чейзең өгбевис Хертектер сумузуңуң чейзеңи чораан. Аймак чону-биле эп-найралдыг, аажы-чаңы чымчак-даа болза, негелдегил чораан кижии деп ачам (Бүрүшкек) чугаалаар чүве.

Кырган-ача, кырган-ачавыс колдуунда-ла ажи-төлү-биле мал-маган азырап, тараа тарып, сиген-ширбиил белеткеп амыдырап чораан. Ол бүгүнү ачам мынчаар чугаалаар кижии: «Ачам оолдары-биле анай, хураганнарга хөй көк сиген долгап алыр. Ачавыс чазак, күззэнге келгеш-ле, 3–4 шарыны кошкаш, Улуг-Ооругнуң бажындан кургаг сырлар ужуруп, чааскаан ыяштаар турган. Күзүн ыяш-дажын белеткеп кааш, аңнап-меңээр чораан.

Делгер кырган-ачавыстың аажы-чаңы чазык болгаш чугаакыр, баштак кижии-дир. Ажи-төлү дыка демниг, эп-найралдыг, бот-боттарына дузалажып чоруур кылдыр кижизиттинген болгаш оларның ундарап чораанын черле көрбөс бис, хүлүмзүрүп алган чоруур улус-ла болгай.

Кырган-ачавыс улус-чону-биле черле маргыжып чорбаан, ажи-төлүнче ыткыр сөс-домак-даа чугаалавас чораандыр ийин.

ЗОЯ УГБАМДАН МЕДЭЭЛЕР

Ачавыстың ада-иези Хомушкы Сыргыт-оол биле Хертек Борбакы Хемчик-Бажының Алтай-биле кызыгаарлаш Сара-Ыяш-Бажы, Кара-Дыт, Чоон-Хем, Хоолааш, Даг-Дөзү, Чиңге-Хем деп черлерге чурттап чораан.

Кырган-ачавыс Сыргыт-оол Хыйыр-оолович тоолдаар, кижилерге белен алыспас чечен-мерген, сөскүр, баштак-нырынга ынак, мөге-шыырак, кончуг эрес-кашпагай, аңнаар, дарганнаар, шыдыраалаар. Шыдыраазын кезээде дергилеп алган чоруур, кончуг шыдыраачы кижии-дир. ТАР үезинде хөй өөр сүрүг мал-маганныг, шыырак шыдалдыг амыдырап чораан. Ада-чурттуң дайынының чылдарында мөөң белекке мал-маганын үзүп чорудуп-даа турган.

Кырган-ачавыс биле кырган-ачавыс 11 ажи-төлдүг: Сарыг-оол, Лама, Төгүй-оол (сураглаг эртем докторлары Юрий Аранчын, Сат Шулуунуң кады өөренип чораан эжи), Куусаал-оол, Таар-оол, Эрес-оол деп оолдарлыг, Калдар, Хүргүл, Шагдыр, Белек, Мария деп уругларлыг болган.

Владимир Хертековичиниң авазы Хомушкы Сыргыт-оол уруу Калдар биле ачазы Хертек Делгер оглу Сүге-Маадыр өг-бүлө туткаш, 10 ажи-төлдүг болган. Оларның оолдары Бадыраа, Владимир, Михаил, Сергей, Александр, Алексей, Артем, уруглары Чечек, Чечен, Зоя – Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдизинге улуг үлүг-хуузуң кириштирип, улус ажил-агыйының аңгы-аңгы адырларына: малчын, күрүнө ажилдакчызы, чолаачы, башкы, эмчи, авиатехник мергжилдерлиг хөй чылдарда үрө-түннелдиг ажилдап келген.

БЭЭЗИ КОЖУУННУҢ ЧАҢГЫЗЫ

Танды-Тыва Улустуң бот-догуннаар чоруунга тоң чугула кижилгелиг улуг үлүг-хуузуң кириштирген, 1912–1914 чылдарда Хомду дайынының кижикчизи Хертек Балзаң оглу Наадын-Хөөнүң Хомду дайынына кижилгезинге хамаарышкан Тыва Республиканың Күрүнө архивинде мындыг медээлер бар: «... 34 харлыымда Хомду шеринге чорааш, Хомдунуң Буянды деп черге хөй шериг-биле кады турган мен. Аңаа 1 чыл болганыыста, меңээ чаңгы дужаалдыг чиңзени Маа сайыт (Хатан-Маадыр Максаржап) деп кижии кадаан чүве... Хомду шеринге кады

чораан өөрүм Лопсаң Сорукту-Маадыр, Бойдаа чагырыкчы база мен Хертек Наадын-Хөө Тываның Бээзи кожуунундан барган 200 ажыг шеригни удуртуп чораан бис».

Наадын-Хөө кырган-ачавыс Хомду дайынындан келгеш, Тыва Улус Республика тургустунуп, 1922 чылда кожуун, сумуларның чаа девискээр хуваалдазы болгужеге чедир, Бээзи кожуунга Хертектер сумуздундан төрө херзэн эмгелеп башкаар ажил-ишке кижип чораан.

Ооң салгалдарындан РФ-тиң Президентизиниң чанында Тыва Республиканың доктаамал төлээзи чораан, хөй-ниитижи болгаш сураглыг спортчу Владимир Хертекович Сүге-Маадырны болгаш ТР-ниң социал-хөгжүлдө сайыды чораан, Россияның Кадык камгалал яамызының Гиппократ ордениниң эдилекчизи, кезер эмчи Дугар-оол Шожал-Даржаевич Хертекти аймак чону хүндүлөп, чоргаарланып чоруур.

УЛУГ-ХЕМНИҢ УЛУС-ЧОНУ

Владимир Хертекович амырактың бүдүштүүн Арыскандан шилип алган болгаш Улуг-Хемниң ишчи чону идепкейлиг аныякка идиг берип, улуг ажил-херектерге ужугуп үнеринге чалгын-чакпа болган ийик.

Эргим даайывыстың энерелдиг эжи, хүндүткелдиг, күүйүвүс Дензинмаа Кутузовнаның ада-иезиниң аал-чурту, төрөл аймааның төөгүзүн адап суравайн баар болзувусса, чөптүг эвес чүве болур ийин.

Улуг-Хемниң Кожай – Торгалыг чурттуг Түлүш Шыырап оглу Кызыл-оолдун 7 чүзүн малы Кожайның ховуларынга чаттыла берген ояттап чораан. Улуг Түлүш оглу узун дурт-сынныг, ажилгыр, хөй чугаага ынак эвес, чазаныр, алгы-кеш эттеп алгаш, даараныр – шевер кижии чораан.

Күүйүвүстүң иези Долгар Зоя Дамбай-ооловна Улуг-Хемниң Белдир-Кежи, Арыскан чурттуг. Даайымның каты биле кат-иези: Сереймаа, Дензинмаа деп кыстарлыг, Сагаан-оол, Илья деп оолдарлыг.

Владимир Хертековичиниң улуг уруу Надежда, күдээзи Александр Монгуштар: Айдың, Саян, Начын деп үш оолдуг, 5 ачылыг. Биче уруу Вера, күдээзи Алексей Хертектер: Аннела, Айлаана деп ийи кыстыг, 5 ачылыг. Улуг оглу Владимир, кенни Новелла Сүге-Маадырлар: Түмен, Эртине, Алина деп үш ажи-төлдүг. Биче оглу Вячеслав, кенни Цецер Сүге-Маадырлар: Шеңне, Кежиктиг, Өлчей деп үш ажи-төлдүг, 1 ачылыг.

Ада-иезиниң ажил-ишке кызымак ажи-төлү төрзөн чериниң сайзыралы дээш Тыва Республиканың улус ажил-агыйының аңгы-аңгы адырларында төлөптиг үлүг-хуузуң кириштирип чоруур.

/ Василий САЛЧАК,
ТГШИ-ниң эртем ажил-дакчызы.

Карина Ховалыг кол партияны күүсеткен

/ Алекмаа Ховалыг (авазы), Екатерина Скусниченко (башкызы), Карина Ховалыг.

Сураглыг орус композитор Н.А. Римский-Корсаковтун 180 харлаанынга тураскааткан «Царская невеста» деп операны Москваның консерваториязының улуг залынга көргүскен. Кол партия – Марфаның ролун Улуг театрның Аныяктарның опера программасының солизи, Москваның П.И. Чайковский аттыг күрүне консерваториязының 4-кү курузунуң студентизи, бистиң чаңгыс чер чурттуувус Карина Ховалыг күүсеткен.

“Чаңгыс-даа часпайн, шуптузун тергиин күүсеттин. Карина, сеңээ бүзүрээр мен” – деп, Улуг театрның Аныяктарның опера программасының башкызы Е.В. Болдина-Вахотина студентизинге чоргаарланып чугаалаан.

“Ол канчаар өскерлип турар-дыр: эгезинде бодунуң Ванечказы-биле хөглүг, чараш, кадык-чаагай. Оон хаанга бараан болуп, көрүлдөгө киржиринче кыйгыртыптарга, коргуушкун эгелээр. Иван Грозный Хаанның кадайы болур кылдыр ону шилип алырга, чагыртып, аайынга кирип, чөпшүл апаар. Кажан Марфаны хораннаптарга, угаан-сарылы будал: ак апаргаш, шупту чүвени коргунчуг дүште дег бодай бээр... Марфа Грозныйны Иван Лыков деп билип турар” – деп, Каринаның башкызы Е.В. Болдина-Вахотина опера соонда бодунуң бодадары-биле үлешкен.

Опера ыраажызынга өөренип турар студент кыска шак мындыг улуг операга кол партияны күүседире дыка нарын болгу дег. Ол дугайында телефон дамчыштыр Каринадан сонургаарывыска, мону чугаалаан:

“Бо операга киржириниң мурнунда, эрткен чылын опера студиязынга кирип тургаш, аңгы-аңгы арияларны күүсеткен мен. Ынчан студияның комиссиязы эки үнелелди бергеш, операга кол партияны ырлаар бижик тыпсып берген. Оон соонда бо операның кол партиязының ырларын башкыларым чыл дургузунда мээң-биле белеткээ. А сценага операны ийи ай иштинде белеткеп турда, рольче шымнып кирери, көрүкчүлөргө бүзүренич кылдыр ойнаары, ырлаарын-

дан бичии-ле нарын чорду. Башкыларым меңээ ону өөредип, дыка улуг деткимче-ни көргүстүлөр. Бодум хуумда дыка сонургап кириштим.

Хөй улустан байыр чедиришкенин кээп тур. Аңаа өөрүп, бир дугаарында, авамга, оон Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизинде башкым Эльвира Доржуевна Докулакка, өөренип турар консерваториямың башкыларына, Улуг театрның башкыларына, операны сценага тургускан режиссёрга, дирижёрга болгаш ынак Тывамның чонунга курлак чедир мөгейип, четтиргеним илереттим!” – деп, хөйүн кайгаткан студент ыраажы кыс Карина чугаалады.

“Опера үезинде көрүкчү залынга уруумнуң башкылары-биле кожа олурдум. Сүрээденчиг-даа, чоргааранчыг-даа чорду. Башкылары

менден артык амырап турдулар. Кажан опера төнгөндө, боода чечектерни уруумга-даа эвес, баштай-ла башкыларынга сундум. Оларның өөредип турар студентизи болгай. Уруум боду опера соонда ам-на оожургап, кайы хире улуг харысалганы чүктеп эрткенин чугаалап турду. Кол партияны канчаар күүседиринден бүдүн опера оон хамааржыр диди. Операда киржип турар улус, аңаа коштунуп, ону эдиртир ырлажыр болганда, чаңгыс-даа часпас дээш күүседире кайы хире бергезин оон билдим” – деп, Каринаның авазы Алекмаа Ховалыг улашты. Ол уруун деткири-биле Москвага бир неделя турган. Уруунуң өөредилгеден аңгыда хостуг үези шуптузу баш бурунгаар шактан шакче график езугаар планнаттыг болганын, оон кайы хире чай чогуң авазы кайгаан. Чайгы дыштанылганында оода чаңгыс неделя Тывага дыштанып келген болза деп авазының күзели ындыг болду.

/ К. МОНГУШ.

Чуруктарны Карина ХОВАЛЫГНЫҢ архивинден алган.

Н.А. Римский - Корсаков

«Царская невеста»

Опера в трёх действиях

(Либретто: Н.А. Римский - Корсаков и Н. Тюменев, по одноименной драме Л. Мей)

Продолжительность – 3 часа
(с двумя антрактами)

Бичии хөгжүмчүлөр байырлалы — “Джаз-Фьюжн-2024”

Май 2–3 хүннеринде Хову-Аксы суурнуң уругларның уран чүүл школазынга республиканың культура болгаш уран чүүл адырының өөредилге черлериниң өөреникчилериниң болгаш сургуулдарының аразына Х республика чергелиг фестиваль мөөрей болган. Ук мөөрейни Россияның Өг-бүлө, Тываның Кадыкшыл чылынга база Чеди-Хөл кожууннуң Хову-Аксында уругларның уран чүүл школазының 60 чыл оюнга тураскааткан. Мөөрейни ТР-ниң Культура яамызы, Чеди-Хөлдүң чагыргазы, ТР-ниң Чазааның Т.Д. Дүлүш аттыг үрер хөгжүм оркестри эгелээн. Оон кол организакчызы Хову-Аксының уругларның уран чүүл школазы.

/ Кызылдың Н. Рушева аттыг уругларның уран чүүл школазының танцы башкызы Ким Куулар.

Фестивальга ниитизи-биле 2 хүн дургунда 200 ажыг уруг киришкен. Мөөрейниң чаа эгелеп турар чылында чүгле 31 киржикчилиг үрер болгаш соктаар хөгжүм херекселдери деп чаңгыс угланышкын турган. Амгы үеде ол 4 угланышкын чедир ескен. Аңаа үрер болгаш соктаар хөгжүм херекселдери, ыраажылар,

/ ТР-ниң Чазааның Т.Д. Дүлүш аттыг үрер хөгжүм оркестри.

пианистер болгаш хореографтар хамааржыр. Юбилейлиг чылда фортепиано деп чаа номинация база немешкен. Аңаа 24 кижиги киришкен.

Жюри кижигүннеринге Россияның болгаш Тываның культуразының алдарлыг ажылдакчылары ыраажыларга Эльвира Доулак, фортепианога Людмила Ядыкина, хореографияга Андрей Хомушку, үрер болгаш соктаар хөгжүм херекселдеринге Бааст Төгсбаяр база оон-даа ескелерни чалаан.

“Он чыл бурунгаар чүгле 4 школа киржип турган болза, бо чылын оларның саны 18 четкен. Шаңналдар фондузун ТР-ниң Культура яамызы база Чеди-Хөл кожууннуң чагыргазы бүрүнү-биле хүлээннип алган. Ол ышкаш элээн хөй хөй-ниитижилер база деткиччилээн” — деп, Хову-Аксының уругларның уран чүүл школазының директору Аида Куулар чугаалаан.

Мөөрейден аңгыда, фестивальга кызыгаарланып башкыларга болгаш келген аалчыларга “тегерик столду” база түңнел концерти эрттирген.

Ыраажылар аразына Межегейниң уругларның уран чүүл школазының кижизиттирикчизи Меңгүн-Ай Согаа, үрер хөгжүм ойнакчыларын-дан Хову-Аксының уран чүүл школазындан От-Даш Куулар, Кызылдың А. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизиниң ансамбли тиилекчи болганнар.

Хореографтар аразына Кызылдың Надя Рушева аттыг уругларның уран чүүл школазының Ким Кууларның удуртканы танцы бөлүү тергидээн. Олар шупту 37 кижиги киржип келген. Мөөрейниң негелдези ёзугаар диско-танцы, бал танцызы база “Чаштар — амыдыралдың чечектери” деп тыва танцыны күүсеткеннер.

“Мөөрейге дендии эки кириштивис. Хову-Аксының төлээлериниң бисти уткуп алганы уругларга кончуг таарымчалыг болган. Уруглар бот-боттарының аразында чугаалажып, ойнап-хөгледээ алганнар. Мөөрейниң киржикчилериниң чылдан чылче чогадыкчы талазы-биле өзүлдези көскү-дүр. Оларның самны күүседип, танцы таварыштыр сагыш-

сеткилин илередип, хөгжүмнү дыңнап билири кончуг экидир. Идик-хеп талазы-биле база үеден чыда калбайн, уругларывыс сайзырап олурар” — деп, Н. Рушева аттыг уругларның уран чүүл школазының танцы башкызы Ким Куулар өөрүшкүзүн илереткен.

Ол ышкаш организакчыларның бүгү талазы-биле киржикчилерге эптиг байдалды тургусканын ол демдеглээн: “Чылдан чылче хемчегни организастап турары улам-на экижип, мөөрейниң хемчээли улгадып чоруп олурар. Ылаңгыя уругларже улуг кичээнгейни угландырып, изиг аш-чем-биле уткуп, ырак кожууннардан келген уругларга чурттаар эптиг байдалды тургузуп, янзы-бүрү шөлчүгештерни ажиткан. Бо бүгү кончуг чугула рольду ойнап турар. Ол ышкаш ТР-ниң Чазааның үрер хөгжүм оркестриниң дириг хөгжүмү уругларның сагыш-сеткилин улам-на көдүрүп, улаштыр сайзыраарына үлегер болгаш идиг болган”.

Фортепианога 1-ги категорияга Республиканың Р.Д. Кенденбиль аттыг уран чүүл

/ Хову-Аксының уругларның уран чүүл школазының директору Аида Куулар.

школазының өөреникчилери Никита Канзай, Алдын Ондар олар 1-ги чергениң лауреаттары болганнар. 1-ги чергениң дипломантыларынга ол-ла школадан Анастасия Монгуш база Кур-Чер суурнуң уран чүүл школазындан Ачыты Хомушку хамааржыр.

Ийиги категорияга Р.Д. Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының төлээзи Чаглаа Начын-оол 1-ги чергениң лауреадынга, Н. Рушева аттыг уран чүүл школазының өөреникчизи Алина Баир 1-ги чергениң дипломунга төлөптүг болганнар.

Ол ышкаш өске-даа номинацияларга мөөрейниң киржикчилерин шаңнап-мактаан.

/ Чыжыргана СААЯ.
Буйан ООРЖАКТЫҢ
тырттырган чуруктары.

/ Кызылдың Надя Рушева аттыг уругларның уран чүүл школазының танцы бөлүү.

/ Кызыл-Мажалыктың уран чүүл школазының өөреникчилери танцы башкызы Милана Хомушку-биле.

Тиилелге хүнүнгө уткуштур

Ада-чурттуң Улуг дайынынче аъттанган тыва эки турачыларның 25 хуузун Оюннар тургузуп турган. Ада-чурттуң Улуг дайынынче кадыг-дошкун чылдарының үезинде «Бүгү-ле күштү фронтуже!» деп кыйгының адаа-биле Таңдының арат чону акы-дуңмалышкы Совет Эвилелинге, маадырлыг Кызыл Шеригге материалдыг дузаламчыдан аңгыда, ок-боозун холга туткаш, немец-фашисттерге эжелекчилерни узуткаарына киржир күзелин дайынның баштайгы хүннеринде-ле илереткен.

Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелей бээрде, республиканың хамык кожууннарының хамаатылары-биле деңге, таңдыжылар база гитлержи эжелекчилерге удур маа-

дырлыгы-биле демисежип турар совет чонга болгаш ооң Кызыл Шеринге бүгү талалыг дузаны чедирери-биле чурт иштинге массалыг шимчээш-кинни организаастаан. Тозан алды-ла муң чурттакчылыг биче республика шаа-биле улуг дузаны көргүскен. Фронтуга ниитизи-биле 10 сая акша түңнүг (ынчангы 35 сая рубль) материалдыг дузаны тыва чон көргүскен. Киев облазының колхоз-совхозтарын катап тургузарына республика 27,6 муң баш инекти чыып, чорудуп берген. Таңды кожуун база бо бүгүге киришкен.

Фронтуга дайынчы самолеттар белекке бээр деп саналды Кызылдың өөредилге комбинатының башкылары Толгар-оол Араптанович биле өөнүң ишти Алып Сириеновна Оюннар кириген. ТАР-ның ТК

ол эгелээшкенин деткээш, 1942 чылдың декабрьда Тыва Арат Республика авиаэскадрилья тудуунга акша чылдазын эгелээриниң дугайында доктаалды хүлээп алган. Баштайгы бир муң акшаны база-ла Толгар-оол Оюннуң өг-бүлөзү дужааган.

Толгар-оол Оюннуң эгелээшкени-биле Тываның чону ниитизи-биле 2 сая 140 муң акшаны демни-биле чыггаш, каш айлар иштинде «Як-7Б» деп 10 дайынчы самолетту ССРЭ-ге «Чкаловский» аэродромунга «Таңды хошундан» база «Тыва чондан» деп бижиткеш, 1943 чылдың март 12-де Кызыл Шеригниң 133 дугаар хыдыкчы ужал чүүл полугунга хүлээди берген. Ужал-хемелерниң хүлээткениниң дугайында актыга ТАРН ТК-ниң Чиңгине секретары С.К. Тока биле

полк командири, майор Т.Ф. Амелеченко ат салган. Полк командири майор Т.Ф. Амелеченконун дужаалында чугаалап турары: «Эң-не найыралдыг ТАР бөгүн биске чоннуң акшазы-биле чыггаш тудуп берген 10 хыдыкчы самолетту берип тур» — дээн. «Таңды хошун» — деп самолетту полк командири бодунга быжыглап алган, а артканы — 3-кү эскадрильяның ужудукчулары: командири В.С. Новиков, ораакчызы У.А. Маминин, звено командири И.Т. Сазонов, ужудукчулар С.И. Силаев, В. Алешин, И.Е. Киров. «Як-7Б» ол үениң тулган эки дайынчы самолёду кылдыр санаттынып турган. 20 миллиметр үгер-боолуг, ийи пулеметтук. «Тыва» самолеттарның ужудукчулары ССРЭ-ниң хоорай, суурларындан аңгыда, Польшаны база хосташкан. Белекке берген самолеттары 1943 чылдың июль 10-га чедир ажылгала турган, ынчан сөөлгү 3918 дугаарлыг Як-7Б узуткаттыган.

Т.А. Оюн 1912 чылдың август 13-те Улуг-Хем кожуунуң Ак-Тал суурга яды араттарның өг-бүлөзүнде төрүттүнгөн. Ол 1928 чылда Ленинград хоорайның Соңгу чурттуң чоннарының институтун дооскан. 1934 чылда физика-математика салбырының ортумак национал школаларга башкылаар эртемни чедип алган. 1934–1938 чылдарда Кызылдың өөредилге комбинатына башкылап, өөредилге талазы-биле эргелекчилеп ажылдап чораан. Толгар Араптанович ТАР-ның Культура яамызына сектор эргелекчизинге, ТАРН ТК-ниң очулдурукчузунга ажылдаш, 1943 чылда «Шын» солунуң редактору апарган. Дайын соонда партияның

Дээди школазын дооскаш, 2 дугаар дээди эртемни чедип алгаш, база катап «Шын» солунуң редакторунга ажылдай берген. 1954 чылдан эгелеп Тыва область комитетиниң партия органнының салбырын эргелекчилеп чораан. 1961 чылда ону Тываның дыл, литература болгаш төөгү эртемниң эртем талазы-биле эргелекчизиниң ораакчызына томуйлаан. 1966 чылда ол ниитилел-политиктиг аттарның сөзүглелин тургускаш, парлап үндүргөн. 1967 чылда «ТАР-ның (1922–1929 чч) тургузуу болгаш идея-организаастыг быжылгалгазы» темалыг кандидат диссертациязын чедишкенин камгалап алган.

Толгар-оол Оюн Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамаатызы, Республиканың хөгжүлдөзүнге ачы-хавыязы дээш күрүнө шаңналдары-биле шаңнаткан: 1946 чылда «Күш-ажылдың Кызыл тук», 1949, 1957 чылдарда «Хүндүткелдин демдээ» орденнер, 1970 чылда В.И. Ленинниң 100 харлаанынга «Эрес-дидим күш-ажылы дээш», 1977 чылда «Тайбың дээш демиселчилер» медаль.

Т.А. Оюн тыва чоннуң болгаш Ак-Тал суурнуң алдарлыг оглу. Оон чырык адын мөңгөжидип төрөөн суурунун бир албан черин, кудумчузун-даа адап каар болза, артык эвес. Ол аттарга төлөптиг кижидир.

/ Сергей ОЮН.

Шажын-чүдүлгениң күчүзү

XX вектиң 80 чылдарының төнчүзүнде ССРЭ дүшкен соонда, ажык-чарлыг үе эгелээн. Ооң салдары-биле национал чоннуң ёзу-чаңчылдары, шажын-чүдүлгези катап оттуп эгелээн болгай. Ам шажын-чүдүлгевис кайы хире сайзыраан-дыр. Кожуун бүрүзүнде дуган хүрээлер, субурганнар туттунган. Дыка хөй аныяк-өскөннеривис Индияда, Моолда, Бурятияда лама башкылар, эмчилер болуп өөренип ап турарлар. Россияда чок дээн улуг хүрээ бистиң найысылалывыста туттунганына канчап чоргаарланмас бис.

Эң баштайгы дидим базымны кылган улуг башкыларның бирээзи

Станислав Серенот башкы болгай. Ам ол бистиң аравыста чок болганы кончуг харааданчыг. Ооң ачы-буяны-биле чеже кижиле хай-бачыдын, аарыг-аржыын чайладып ап келбеди дээр. Ону бодум кежим-биле эртип, бо хүннерде 80 хар чедип, узун назылап чор мен. 49 харлыымда, чылым кирип турда, аарычал апарган мен. Радиожурналист кижиниң профессионал аары — бронхит, сөөлүнде мырыңай астмаже шилчиир деп барган. Бир хүн Улуг-Хем кожуунуң Хайыраканда шыырак башкы лама бар деп дыңнааш, кады төрөөн думаларым-биле чеде бердивис. Ээлчег манап олурувуста, ак шырайлыг, чазык арынныг, бичежек херээжен кижиле бисти

чалап кириди. Ол болза уругларының авазы, ам билдингир чогаалчы Нина Даш-ооловна Серенот ол. Башкы мени хүлээп алгаш, артыш кыпсып, дыка хөй дериг-херекселдери-биле эмнээш-киннерни кылган соонда, дыка эки сегий берген мен.

Доора бачыт, аарыг-аржык, чорук-херектер бүтпестеп, өске-даа шаптаразыннар үргүлчүлээр болза, «доора чылдагааннар» деп биллип, оон эгелээш, шажын-чүдүлгеге, лама башкыларга бүзүрээр апарган мен.

Хүндүлээрим бо өг-бүлө 1995 чылда найысылал Кызылга чурттап эгелээнден бээр өг-бүлөлөривис эдержир апардымыс. Кижиниң амыдыралына чүү турбас дээрлел, бергедей берген үелерде башкывыска ыяап-ла баар бис. Бо кайгамчык өг-бүлө 4 ажы-төлдүг, кайызының-даа угаан-медерели, сайзыралы бедик. Оларының ийизи адазының изин баскан, бир

уруу улуг эмчи, бирээзи сайгарлыкчы. Чонунга эвилең-ээлдек байдалдарны тургузуп, улуг ачы-буяны чедирип чоруур уругларының авазы Нина Даш-ооловнаның үлүг-хуузу ында дыка улуг.

Серенот башкы чонга ачы-буян, эмнээшкени чедиреринден аңгыда, чонунга өөредилгелг дыка хөй номнары бижээш. Ылаңгыя чаа үнген 3 томнуг ному «Чжиз-Ши» — тибет эмнээшкенин төөгүлери.

Хайлыг коронавирус деп халдавырлыг аарыгдан кончуг-даа улус хорап чок болду. Бо аарыг мени база оюп эртпээн, ийи караамга дегген. Ынчангаш Томск хоорайда профессорларга чедип, караамга кезишкени кылдыртыр бетинде, телефон дамчыштыр башкым номчаан түңнелинде, эки болдум. Оон чанып келгеш, башкымга ужуражып чадап турумда, хенертен «бурган-

най» берген болду. Дыка-ла хомудап, хараададым. Ынчалза-даа ооң окур-хевирин, ачы-дузаны чүрээмде дириг арткан.

Өөрөнгөн аайым-биле чоокта чаа хайыралдыг башкымның дуганынга чеде бердим. Адазының соон салгаан оглу, шажынчы ады Чамыян башкы, ол-ла дуганда чонну хүлээп турар. Чамыян башкы Индияга, Бурятияга, Москвага эртембилиин чедип ап, адазының ук-ызыгуурундан чаяалгазын алган. Ээлчээм чедип келирге, кире бердим, сактырымга Станислав Серенот башкым ол-ла хевээр, чүгле аныяк ышкаш болду. Тыва чоннуң «Ады өлүр — баглаажы артар, ада өлүр — оглу артар» деп үлегер домаанда чиге-ле сөглээн-дир. Шажын-чүдүлгениң күчүзү ол-дур.

/ Светлана ДАНЗЫН-ООЛ,
ТР-ниң алдарлыг журнализи.

Инвалид хамаатыларга база ол ышкаш инвалид чаштар азырап турар ада-иелерге

«Россия Федерациязының инвалидтеринин социал камгалалының дугайында» 181 дугаарлыг Федералдыг хоойлунун 11 дугаар чүүлүгө дүүштүр инвалид болган хамааты кижиге (инвалид чаштарга) эмчи-социал комиссиязының эмчилери тускай реабилитация программасын (ИПРА) тургузуп, техниктиг херекселдерни инвалидтерге сүмелеп, тайылбырлап берип турар. Инвалид болган хамааты кижиге эмчи-социал экспертизаның эмчилери хоочураан аарының чадазын илередип тыпкаш, амыдырал-чуртталгазынга тургустунуп келген берге байдалдар чиик болзун дээш, техниктиг херекселдерни сүмелээр.

Техниктиг херекселдер дээрге хамааты кижинин хоочураан аарының болгаш кемдээшкенин түңнелинде амыдырал-чуртталгазынга таваржып кээр берге байдалдардан чайладып дузалаар тускай херекселдер болуп турар. Эмчи-социал хыналданы (экспертизаны) хамаатының киржилгези-биле чорутканда тускай реабилитация программасын инвалид кижинин азы хоойлу өзугаар төлээзинин күзели-биле

саазынга парлап үндүргөш, холунга бээр.

Бир эвес тускай реабилитация (азы абилитация) программасы-биле хамаатыга сүмелзэн техниктиг херекселдерде техниктиг частырыглар тыптып келгенде азы инвалид кижинин (инвалид чаштын) мага-бодунун кили өскерли бергенде, чаа тускай реабилитация (азы абилитация) программасын эмчи-социал комиссиязы эмчизинин 008/у хевиринин справказы чокка эдип берип турар. Инвалид болган чашка тускай реабилитация (азы абилитация) программасын киирген техниктиг херекселдерни, иенин (өг-бүленин) капитал акша-хөрөңгизин киириштеринин дугайында авазындан (хоойлу өзугаар төлээзинден) билдириш-кинни хүлээп алгаш, немелде херекселдерни ИПРА программасын киирип, сүмелеп турар.

Россия Федерациязының Чазаның бадыйткаан 181 дугаарлыг Федералдыг хоойлузунун 11 чүүлүнде айытканы-биле инвалид кижиге сүмелеп турар техниктиг херекселдерниң янзы-бүрү хевирлери бар, чижээлээр:

1. Холдары азы буттары бертинген болгаш азы төрүмелинден кемниг болган

кижилерге кылаштап шимчээринге дузалаар техниктиг херекселдерни сүмелеп турар: бажың иштинге болгаш даштыгаа кудумчуга ажыглаар идер коляска, тавангайлары чолдак азы ыргак кижилерге таарыштыр даарап кылган тускай идиктер, даянып турар, олулар база ол ышкаш кылаштап шимчээринге дузалаар чөлөнгиштер, холдар болгаш буттарны дорттайтып, эптеп, быжыглап бээр херекселдер.

2. Хамааты кижиге бичии болгаш улуг албанын башкарынга херек херекселдерни, кижинин хемчээлиниң аайы-биле чөргектерни, албаннаарда ажыглаар тускай дериттинген санитарлыг сандайны, кудусту, албан үндүреринге дузалаар тускай херекселдерни база ол ышкаш тускай хептерни, хеп кедеринге дузалаар херекселдерни, караан чидирген кижиге болгаш эмиин кестиргенде кедер херекселдерни (протезтерни) сүмелеп турар.

3. Карак талазы-биле 1-ги бөлүктүн инвалид хамаатыларыга хамаарыштыр амыдырал-чуртталгада (даштыгаа, бажың иштинге, албан черлеринге) угланышкынын тыварда херек херекселдер (тускай өөредип каан дериг-херекселдиг ыт, кулааның

дыңнаары багай хамаатыларга дыйнаарын күштелдирип, экижидер аппараттар, медээни чырык-биле көөр тускай сайгылгааннарлыг техниктиг херекселдерни, дааш-биле медээлээр болгаш телевизорну (тактилдиг дыл-биле көргүзөр), телефоннарны сүмелеп турар.

4. Өөрениринге дузалаар тускай херекселдерни: карактарының көөрү тода эвес инвалидтерге «чугааланыр номнар», үжүктөрүн тускай улуг кылдыр парлап каан болгаш тускай алфавит-биле парлаан номнарны сүмелеп турар.

Инвалид хамаатының ИПРА программасында сүмелзэн херекселдер ажыглаар хуусаалыг болуп. Херекселдин хуусаазы эртерге, инвалид кижиге чаа азы немелде херексел-биле Социал фонд таварыштыр хандыртынар ужурлуг.

Россия Федерациязының Күш-ажыл болгаш социал камгалал яамызының 2021 чылдың март 5-те бадылаан 107-н дугаарлыг дужаалында тускай техниктиг херекселдерниң болгаш протезтиг, ортопедтиг херекселдерни ажыглаар хуусаазын болгаш хандырап чурумун айтып томуйлаан болуп турар. Оларның аразында

креслолуг коляскалар (бажың иштинге болгаш даштыгаа ажыглаар) — 4 чыл; холдарга протезтер (косметиктиг) — 1 чыл; буттарга протезтерниң эдилээр хуусаазы — 2 чыл; херээжен улустун (эмиг кестирген соонда) эмиг хаптары база аңаа хамаарышкан быжыглаар чүүлдери — 6 ай; чөргектер (хемчээли аңгы-аңгы) болгаш подгузниктерни эдилээр хуусаазы база хүнде ажыглаары 5–8 шак. Подгузниктерни инвалид хамаатының болгаш бичии чаштарның килинге таарыштыр шилиир. Чижээлээр, 0–3 харга чедир чаштарга — 1 хүнде 3 подгузник азы 2 подгузник болгаш 1 чөргек (пеленка); 4–7 харлыг чаштарга хүнде 4 подгузниктен хөй эвес азы 3 подгузник, 1 чөргекти сүмелеп болуп; 8–17 хар чедир чаштарга хүнде 5 подгузник азы 4 подгузник, 1 чөргекти сүмелээр.

Техниктиг херекселдер дугайында Россия Федерациязының Күш-ажыл болгаш социал камгалал яамызының 2023 чылдың апрель 27-де бадылаан 342 дугаарлыг дужаалында көрдүнгөн.

Билдинмес айтырыглар тургустуна берзе харылзажыр телефоннар: 2-41-91, 2-22-76, 2-05-82.

/ Алефтина ЧОШКАК,
Тыва Республикада
эмчи-социал экспертиза чорудар Күрүнениң Федералдыг албан черинин 2 дугаар бюрозунун эмчизи.

Межрегиональная универсальная выставка-ярмарка

ЕНИСЕЙ ЭКСПО – 2024

Г. Кызыл
УСК «Субедей»
17-19 мая

Товары народного потребления. Одежда, обувь
Здоровье и красота. Спорт, туризм, гостеприимство
Продукты питания. Сельхозпродукция. Технологии
Строительство. Энергетика. Техника и оборудование

313 SERVICE

Выставочная компания Сибэкспосервис
Тел. (383) 335-63-50, +7-913-790-70-72
e-mail: vksses@yandex.ru, www.ses.net.ru

СИБЭКСПОСЕРВИС

делгелге компаниязы

бо чылдың май 17–19 хүннеринде Кызылга «Сүбедей» спорт өргээзинге болуп эртер делгелге-ярмаркаже чалап тур

Кызылдан, Абакандан, Новосибирскиден, Красноярскдан, Кемероводан аңгыда, бодунун бараанын Алтай крайның бүдүрүлгелери бир-ле дугаар делгеп бараалгадыр.

Делгелгеге аъш-чем, идик-хеп, пеставы кылыгларын, тудуг материалдарын, мебельди, садыг дерин, автомобильдерни, мотоциклдерни, тускай техниканы делгээр.

Бүдүрүлгениң чаа технологиялары-биле таныжып, чаа партнёрларны болгаш

клиентилерни тып, адырның байдалының дугайында медээ-чарны билип ап, өске регионнарда бүдүрүлгелеринин төлээлери-биле дугуржулга солчур аргалыг болуп силер. Эң чугула чүүл – бүдүрүкчүнүн өртээ-биле барааннарны садып ап, аъш-чемниң, суксуннарның амданын амзаар акцияларга, мастер-класстарга болгаш оон-даа өске хемчеглерге киржир силер.

Айтырыгларны моон билип ап болуп: 8-913-790-70-72 (WhatsApp, Telegram)

Реклама 12+

Хүндүлүг камгаладыкчылар!

Кызыл хоорайның Горная кудумчунун бажың 104-те турар Административтиг тургузуглук бөлүк «Капитал МС» КХН-нин Тыва Республикада салбыры 2024 чылдың апрель 1-ден тура Кызыл партизаннар кудумчунун 38 дугаар бажыңынче көшкенин дыңнадып тур.

Харылзажыр телефоннар:
8-800-100-81-02, 8-800-700-10-78.

Ажылдаар шактары: 08.00 шактан 17.00 шакка чедир (эмчи албан камгаладылга хуудустарны белеткеп кылып)

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАП.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”

ИП Шлак Е.А. ОГРНИП
317171900013031

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАЪТ.
8-923-338-9188

Реклама

Төөгүге бердинген башкы, ава, чурт шинчилекчизи

Тываның национал музейи 2024 чылда май 13-түн хүнүнде 95 харлаан юбилейин эрттирер. 1929 чылдан эгелеп музей Тываның төөгүзүгге хамаарышкан янзы-бүрү коллекцияларны чыып, шыгжап, шинчилеп келген.

Ооң-биле чергелештир музейниң ажилдакчылары Тываның бойдузунун, аң-меңинин болгаш ооң девискээринде чурттап чоруур чоннарының төөгүзүн хумагалыг шыгжап, шинчилеп чоруур демдеглевес аргавыс чок. Оларның бирээзи Валерия Донгак музейде 30 чыл дургузунда аңгы-аңгы килдистерде үр-түннелдиг, шудургу ажил-ижин бо хүнге чедир көргүзүп чоруур. Ол шыгжамыр килдизинден эгелээш туризм болгаш чер-чурт шинчилеп килдизиниң методизинге чедир ажилдап чоруур хоочунувус. Музейниң юбилейлиг чылы-биле чергелештир Валерия Чаш-ооловна мугур харын демдеглед, кады ажилдап чоруур эш-өөрүнге, аныяк салгалдарга арга-дуржулгазын дамчыдып, коллективтиң профэвилелиниң удуртулгазын 4 чылдың дургузунда хаара тудуп чоруур.

Валерия Донгак 1964 чылдың март 22-де Өвүр кожуунун Саглы сумузунга төрүттүнгөш, Саглы ортумак школазын 1982 чылда дооскан. 1982–1985 чылдарда Кызылдың башкы училищезин чедишкенин дооскаш, күш-ажыл болгаш черчения башкызы деп мергежилди чедип алган. Ооң баштайгы ажил-чын базымнары Таңдынның Кызыл-Арыг суурнун дузалал школазынга күш-ажыл болгаш черчение башкызы кылдыр эгелээн. Оон ыңай Валерия Донгак Өвүрнүн Саглы, Улуг-Хемниң Чааты ортумак школаларына бичи чаштарны кижизидип, башкылап ажилдап чораан.

Валерия Чаш-ооловна 3 чараш кыстың авазы болгаш 5 уйнукутун кырган-авазы.

Ажы-төлү республиканың аңгы-аңгы албан черлеринде ажилдап чоруур дээди эртемниг специалистер. Бо өг-бүлө республиканың үлегерлиг, чогаадыкчы ажил-ишчи өг-бүлелеринин бирээзинге хамааржыр. Өөнүн ээзи Кызыл-оол Амбар-оолович республиканың школа музейлерин шын дериир талазы-биле болгаш өске-даа айттырылгарга дузаны чедирер ажилдарны кылып чоруур. Донгактарның өг-бүлөзи 2018 чылда «Шынчы чоруктуң болгаш ынакшылдың» хөрек дем-

ижи, амыдыралы чаңгыс черге черле турбас. Ол ону доктаамал сайырадып, эртем-билиин бедидип, арга-дуржулгазы-биле үлежип чоруур. 2004 чылда ТывКУ-нун агрономия, 2017 чылда Улан-Удэнин культура академиязының музеология салбырларын дооскан. Ам бо хүнде ТывКУ-нун аспирантызы болуп, бойдуштуң курлавырларын кылган чемишчидилгелиг «Агро+» дээр бүдүмелдин Тывада тарымал кат-чимистиг ыяштарына дээштиг болурун шинчилеп турар.

Ол 38 эртем ажилының автору. Ооң ажилдары янзы-бүрү эртем-шинчилел чыындыларында болгаш сэткүүлдерде, Бүгү-Россия база республика деңгелдиг конференцияларның материалдарында үндүр парлаттырган.

Валерия Донгак хей-ниитиниң ажилындан база чыдып калбаан. Ол 1999 чылдан эгелеп бо хүннерге чедир Кызыл хоорайның соңгулда девискээр комиссиязының кежигүнү, оралакчы даргазы болуп идеп-кейлиг болгаш бекдик деңгелдиг ажилдап чоруур.

Эки ажил-ижиниң түннелдери-биле бекдик шаңналдарны хейү-биле ап чоруур. Ол ТР-ниң Культура, Өөредилге, Культура болгаш информатистыг политика яамыларының, Россияның профэвилелдер чөвүлелиниң болгаш хей-хей ортумак өөредилге черлериниң хүндүлел бижиктериниң база «Уран чүүлдүн тергилни», «Музей ажилының сайзыралы болгаш кирилдези» деп хөрек демдектериниң эдилекчизи. Ол ышкаш Тываның Чазааның, Тываның Дээди Хуралының хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан.

Коллегалыс Валерия Чаш-ооловна Национал музейниң коллективиниң шудургу ажил-ишчи болгаш чараш мөзү шынарлыг, биче сеткилдиг ажилдакчызы, аныяк-өскөнниң үлегерлиг дагдыныкчызы.

/ Шолбана МОНГУШ,
Национал музейниң
төөгү килдизиниң методизи.

Чараш хүреш база Бады-Маадырның чедишкени

Москва облазында Одинцово хоорайга май 1–4 хүннеринде херээжен база хостуг хүрештерге Россияның Олимпий оюннарынче шилилгелиг чемпионаты болуп эрткен. Аңаа ниитизи-биле 42 девискээрден 400 ажыг спортчулар күжүн шенеп киришкеннер. Бистиң республикадан 1 херээжен база 20 хостуг хүреш мөгелери хүрешкеннер. Түннелинде, 42 девискээрден 4 дугаар бекдик черге бистиң мөгелеривис төлөптүг болганнар.

Республиканың спортчу хүрештер президентизи Буян Бурбучуктуң дыңнатканы-биле, херээжен мөгелер аразына Алдынай Даржаа 3 дугаар шаңналдыг чер дээш хүреш үезинде удурланыкчызынга сан талазы-биле ойнаткан. Хостуг хүрешке Аяндай Ондар биле Кежик Седен 57 килге 3 дугаар чер дээш хүрешке Дагестан мөгелерге ойнатканнар. Ынчалза-даа Кежик Седен мурнунда 2 ужуражылгазын чыдып алгаш кыдыныче долганыр арганы хей улай кылып, 10:0 санга ойнап, чараш хүрежин көргүскен.

Чемпионатка Шагаан-Арыг чурттуг, ТывКУ-нун күш-культура факультетиниң студентизи аныяк мөгевис Бады-Маадыр Самдан (тренерлери Камгалакчы Монгуш база олимпийжи курлавырлар школазындан Александр Чадамба) 97 килдиг аар мөгелер аразына 3-кү шаңналдыг черге кирип, хүлөр медальды алган.

Бо чедишкин дээрге аар килдиг тыва мөгелер аразында төөгүлүг болуушкун болур. Бады-Маадыр хүреш үезинде кайгамчыктыг бурунгаар, дүрген халдаашкынары-биле, улаштыр быжыг туруштуг, тыва хүрештин доза

дегээлээр, чая тутар, хояр аргаларын кылып, удурланыкчыларын чарын кырынга дүжүрүп, 11 муң көрүкчүнүн база шииткекчилерниң, тренерлерниң өөрүшкүзүн көдүргөн. Маргылдаа үезинде база соонда, хостуг хүрештин сонуургактары мөгени чугаалажып, шимээр-геп шаг болган. Аар килдиг мөгелерге хүрежиниң солун хевирин көдүреринге Бады-Маадырның дүрген, чараш хүрежи улуг өөредиг болуру чадавас.

Бо ышкаш шагда 1960 чылдарда Тывага чурттап чораан, Олимпий оюннарының 2 дакпыр тиилекчизи Иван Ярыгин тыва хүрештин долгай дегээзин кончуг эки ажыглап, ынчалдыр удурланыкчыларын тиилеп чораан. Кезек үеде, долгай дегээ ынчаар алдаржып турган.

Маргылдаа соонда хүреш деткикчилериниң мурнундан Москвада ажилдап-чурттап чоруур эмчи Айдыс Ондар бо хүннүн маадыры Бады-Маадыр Самданниң делегей чемпионатында база Олимпий оюннарынга Абдулрашид Садулаев ышкаш чедимчелиг хүрежирин күзүзүш, 200 муң акшаны деткимче кылдыр берген.

/ Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тывамедиагрупп" ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адрези:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлап килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94
Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация
технологиялары болгаш
массалыг коммуникациялар
адырынга хайгаарал талазы-
биле федералдыг албанның
Енисей эргелели «Шын» солунну
18.10.2022 чылда бүрүткээн.
Бүрүткел дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш
Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-
биле дүүшпейн барып болур.
Айыттыг саннары болгаш өске-
даа фактылары, дыңнадылары
дээш авторлар боттары
харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннун сайтызы:
shyn.ru
Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2672 кезек

2024 ЧЫЛДА
«ШЫН» СОЛУННУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1440,96
рубль.

Тел.: 8(39422)2-11-52

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10